

DOI: <https://doi.org/10.35774/app2019.03.065>
УДК 342.951

Галина Терещук,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри конституційного,
адміністративного та фінансового права
Тернопільського національного
економічного університету
ORCID:<https://orcid.org/0000-0001-8783-956X>

ЗАРУБІЖНА ПРАКТИКА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРИНЦИПУ ТРАНСПАРЕНТНОСТІ В ДІЯЛЬНОСТІ ПУБЛІЧНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ

Здійснено спробу висвітлення елементів, що стосуються транспарентності, як принципу, явища і вимоги публічно-владної діяльності, а також у практиці органів публічної влади. Автор ставить засаду транспарентності на друге місце за значенням після верховенства права у систему здійснення публічного адміністрування, оскільки обидва ці принципи мають розгалужену систему елементів, що разом формують фундамент ефективного публічного управління, якщо транспарентність визначає підхід правильної побудови публічного управління, верховенство права через свою сфокусованість на захистові природних прав людини перед державним впливом має і негативну конотацію, щодо захисту деяких прав людини перед вимогами принципу прозорості. З позиції наукової критики зазначається, що розширювальне тлумачення ознак та елементів транспарентності (відкритість, прозорість, доступність, підзвітність, публічність, гласність, доступ до публічної інформації та участь громади в управлінні державними справами) через своє часткове взаємне дублювання руйнують адміністративну стрункність концепції транспарентності, що використовується у підходах зарубіжних авторів.

Впровадження принципу транспарентності у діяльності публічної адміністрації займає одне із ключових місць серед сучасних принципів організації та функціонування влади. Опрацювання підходів міжнародних організацій до впровадження принципу транспарентності у публічному управлінні чітко продемонструвало кореляцію цього принципу з підходами доброго врядування та запобігання корупції, а також широкого його тлумачення як такого, що поєднує принципи підзвітності, прозорості та участі громадськості. Це ставить засаду транспарентності на друге місце за значенням після верховенства права у системі здійснення публічного адміністрування.

Ключові слова: транспарентність, добре врядування, прозорість, відкритість, органи публічної адміністрації, громадськість, суспільство.

Бібл.: 9.

Tereschuk H.

Foreign practice providing of the transparency principle in public administration activities

The article attempts to cover a number of elements related to transparency, as a principle, phenomena and requirements of public authority, as well as in the practice of public authorities. The author places the principle of transparency in the second place after the rule of law in the system of public administration. In fact, both of these principles have an extensive system of elements that together form the foundation for effective public administration. If transparency determines the approach to the proper construction of public administration, the rule of law, due to its focus on protecting natural human rights against state influence, has a negative connotation on protecting certain human rights against the requirements of the principle of transparency. From the standpoint of scientific criticism, it is noted that the broad interpretation of the features and elements of transparency (openness, transparency, accessibility, accountability, publicity, publicity, access to public information and community participation in public affairs), through their partial overlapping, undermines the administrative integrity of the concept, used in the approaches of foreign authors.

The implementation of the principle of transparency in the activities of public administration is one of the key places in the modern principles of organization and functioning of government. The elaboration of international organizations' approaches to the implementation of the principle of transparency in public administration has clearly demonstrated the correlation of this principle with the approaches of good governance and the prevention of corruption, as well as its broad interpretation as one that combines the principles of accountability, transparency and public participation. This places transparency in the second place after the rule of law in the system of public administration.

Keywords: transparency, good governance, transparency, openness, public administration bodies, public, society.

Постановка проблеми. Питання впровадження принципу прозорості у діяльності публічної адміністрації займає одне із ключових місць серед сучасних принципів організації та функціонування влади. Таке значення цьому принципу в сучасній українській практиці публічного адміністрування засноване на глибокій укоріненості принципу прозорості у розвинутих країнах світу, у його взаємозв'язку із іншими принципами, які визначають основи функціонування органів влади. Саме зміст і взаємозв'язки принципу прозорості публічної адміністрації зарубіжних країн ми маємо за завдання розкрити у цій статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі питання забезпечення принципу прозорості державних органів досліджувались такі вчені, як: К. Беляков, В. Брижко, В. Гавловський, С. Гришак, Р. Калюжний, І. Катеринчук, В. Пилипчук, В. Цимбалюк, В. Шамрай, М. Швець, М. Федотов та ін.

Мета роботи полягає у з'ясуванні зарубіжного досвіду забезпечення принципу прозорості в діяльності публічної адміністрації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Якщо питання доступу до інформації на запит чи звернення до державних органів виконавчої влади становлять пасивну сторону принципу прозорості, так само можна оцінювати його активну складову – наскільки прозоро діють органи влади, наскільки вони з власної ініціативи оприлюднюють свої результати діяльності та чи дають змогу громадськості долучатись до прийнятих рішень.

В. Пилаєва зазначає цікаві висновки Європейського проекту «Правова ініціатива відкритості суспільства» («Open Society Justice Initiative»), де експерти виявили, що рівень запитів на інформацію дуже високий у країнах демократій транзитного типу порівняно з країнами з високим рівнем розвитку демократії, адже в таких країнах, як Австрія, Нідерланди, Норвегія, Данія, Швеція, Фінляндія, Франція, Великобританія, Швейцарія, Італія, громадяни не відчують гострої необхідності запитувати інформацію в органів влади. Державні посадовці систематично та заздалегідь надають актуальну публічну інформацію, розміщуючи її на власних сайтах, опубліковуючи в довідниках, звітах, державних вісниках. Принцип ініціативної позиції попереднього інформування громадськості органами виконавчої влади на сьогодні є основою механізму отримання громадянами інформації про діяльність державних органів [1, с. 152]. Це спостереження приводить нас до важливого висновку про те, що на рівні публічного управління можна вирізняти принаймні дві позиції класифікації зусиль щодо прозорості державної влади: уряди першого рівня фокусуються на питаннях доступу до важливої суспільно чи персонально інформації і докладають зусилля щодо того, щоб громадяни мали можливість отримати ці результати від органів влади. Уряди наступного рівня, забезпечуючи цей елемент прозорості, йдуть далі, додаючи до базового елементу доступу до інформації та ефективної відповіді на запит наступний компонент – права на участь через загальну прозору діяльність державних органів. Ми визначаємо ці рівні прозорості публічної влади у світі як пасивну (або базову) прозорість та активну (належну) прозорість. Методологічно та систематично ми можемо припустити, що таких рівнів прозорості публічної адміністрації може бути більше ніж два і наступний рівень мав би називатись проактивною (партисипативна) прозорістю.

Це як теорія поколінь прав людини – якщо у ранніх суспільствах ключовими були природні невід'ємні права, то у більш розвинених суспільствах сталої демократії щоразу піднімається питання ще більшого обсягу прав. У принципі прозорості, на наш погляд, це є залучення.

Так, у Фінляндії є нормою те, що усі органи публічної влади мають власні веб-сайти: громадяни можуть шукати та отримувати інформацію, надсилати запити, брати участь у голосуванні, подавати заяви та більше взаємодіяти з посадовими особами [2].

Це дає свої ефекти, на погляд О. Григоряна: політика відкритості та можливість електронного доступу до інформації є основною причиною низької корупції у Фінляндії, факти корупційних діянь у країні трапляються скоріше як винятки, ніж як закономірність. Положення, які стосуються прозорості (Конституція і Закон «Про відкритість діяльності уряду»), використовуються на всіх рівнях державної адміністрації. Згідно з ними проголошується право доступу до всіх державних документів як основне право громадянина, водночас органи державної влади зобов'язуються превентивно забезпечувати інформацією громадськість [3, с. 4].

Для нас це становить підтвердження згаданої тези про наступний рівень – перехід публічної адміністрації до рівня активної та проактивної прозорості. Цікаво відмітити нову тезу, яка частково лунала у нашій праці з аналізу зарубіжних підходів принципу прозорості, однак ще не була сформульована чітко. Зміст цього спостереження полягає у тому, що впровадження прозорості на рівні проактивного дає змогу запобігати корупції у владі, оскільки участь громадськості убезпечує владу від різноманітних корупційо-генних факторів, що ховаються у закритості влади.

Цей же дослідник виокремлює деякі інші спостереження, що характеризують сучасні нові можливості прозорого демократичного урядування в інформаційну добу. Так, беспрецедентний рівень взаємодії, що дає Інтернет, має потенціал збільшення масштабу, широти та глибини консультацій органів влади з громадянами та іншими зацікавленими особами під час розробки політики [3, с. 3].

З цим виникають нові можливості активної прозорості та проактивних зусиль прозорої участі громадськості у здійсненні влади як то дискусійні платформи, спільні робочі групи із залученням активістів з числа населення, проведення фокус-груп при аналізі можливих рішень з того чи іншого питання.

Так, у рамках програми «Приязна адміністрація» з 2000 р. у Польщі здійснено низку заходів: створено інформаційні кіоски з поширення електронної оперативної інформації про послуги адміністрації та вакантні місця в них; створено інформаційний центр цивільної служби, що зробив більш доступною інформацію про діяльність адміністрації, послуги й компетенцію органів державної влади та їх працівників, можливості розвитку цивільної служби; упроваджено в академічному середовищі інформацію про напрями розвитку та проблеми органів державної влади, організацію презентацій і конференцій тощо; розповсюджено практичний довідник, що містить інформацію та пропозиції щодо проблемних питань діяльності адміністрації, набору, навчання кадрів, розвитку комунікацій тощо. У Швейцарії консультації з громадськістю є фундаментальною характеристикою консультаційної системи. Існують в інші країни, в яких консультації значно обмежені в обсязі, застосуванні на впливі [3, с. 3].

У Нідерландах була створена незалежна Інтернет-платформа WeEvaluate, на якій кожен громадянин має змогу висловити свою думку про якість і соціальне значення державних послуг. Крім того, електронна участь громадян в управлінні державними справами в цій країні забезпечується такими програмами, як «eCitizen», «Citizenlink» та «Voting Assistant» [4, с. 27].

Одним із прикладів розвитку транспарентності на високому рівні є право на участь мешканців громад у місцевій політиці та отримання можливості залучити державне (муніципальне) фінансування на втілення власних ініціатив.

Таку практику називають «відкритий бюджет». За словами експертів Світового банку у цьому напрямі М. Шефера та С. Йільмаза, вивчення бюджетних процесів зумовлює ідентифікацію потреб та створення коаліцій, розуміння розподілу ролей між різними зацікавленими сторонами та державними структурами, спільне вирішення проблем у бюджетному процесі [5, с.7].

Такі загальносвітові аналізи здійснюються уже більше десяти років. Зокрема, за дослідженням відкритості бюджету у 2008 р. з 85 оцінених країн лише Франція, Нова Зеландія, Південна Африка, Велика Британія та США досягли значної відкритості та залучення щодо місцевих бюджетів. Сполучені Штати, наприклад, зробили бюджетну інформацію широкодоступною. Ще 12 країн надають інформацію та можливості залучення для громадськості. Решта 68 країн низько оцінені за критерієм відкритості бюджетного процесу, а 25 країн надавали взагалі мізерну інформацію або приховують бюджети від населення. Серед переліку цих низько оцінених країн є як дуже бідні (Камбоджа, Демократична Республіка Конго, Нікарагуа та Киргизія), так і кілька країн із середнім і високим рівнем доходу (наприклад, Китай, Нігерія та Саудівська Аравія [6, с. 3].

Інше більш сучасне дослідження «OpenBudgetIndex» у 2017 р. навело класифікацію країн за цим показником і, зокрема, порівняло можливості у двох африканських країнах – Кенії та Південній Африці. На національному рівні Південна Африка досягає значних показників бюджетної прозорості (89 із балів та 2-е місце у світовому рейтингу); Кенія має менший показник (46 із 100 балів) [7]. Якщо називати ці результати відповідно до нашої класифікації рівня транспарентності – то Південна Африка впровадила можливість громад впливати на власні локальні бюджети (це проактивний рівень прозорості), а Кенія на цьому етапі лише оприлюднює результати місцевого бюджетування без достатнього залучення.

В Україні цей підхід останніми роками згадується під назвою громадський бюджет і практикуються вже у великій кількості міст та громад, у тому числі невеликих [8; 9]. Водночас ми бачимо, що у впровадженні принципу транспарентності у сучасному світі наша країна змагається вже не стільки з сталими демократіями, як із африканськими менш стабільними за демократичністю влади країнами.

Зазначене відмічає ще одну тенденцію у впровадженні принципу транспарентності у діяльності публічної адміністрації: її вияви мають доволі широке коло форм і методів, що поширені як на загальнодержавному рівні у діяльності центральних органів виконавчої влади, так і на місцевому – передусім у діяльності органів місцевого самоврядування.

Висновки. Отже, проведення дослідження зарубіжного досвіду публічної адміністрації дало змогу виокремити такі висновкові позиції щодо впровадження принципу транспарентності.

1. Питання провадження принципу прозорості у діяльності публічної адміністрації займає одне із основних місць серед сучасних принципів організації та функціонування влади. Незалежно від обсягу завдань, які виконує орган, від його перебування на загальнодержавному чи локальному рівні. Таке значення цьому принципу в сучасній українській практиці публічного адміністрування засноване на глибокій укоріненості принципу прозорості у розвинутих країнах світу, у його взаємозв'язку із іншими принципами, які визначають основи функціонування органів влади.

2. На впровадження принципу прозорості публічної адміністрації впливає відповідне законодавче регулювання. За цим критерієм впровадження принципу прозорості розпочалося із країн, що відомі своєю прогресивністю щодо зв'язків із громадськістю та підконтрольності органів влади: усіх Скандинавських країн та США. Тенденція прийняття спеціального законодавства в сфері забезпечення права доступу до публічної інформації та принципів прозорості, відкритості, гласності державної влади набула загального поширення в Європі у 1970–1980 рр. минулого століття.

Сьогодні важко простежувати, скандинавська модель чи американський підхід вплинули на різноманітні країни світу щодо впровадження принципу прозорості публічної влади. На наш погляд, це спільний процес, результати якого більшою чи меншою мірою виявилися як у розвинутих країнах світу, так у молодих демократіях, які будують свою систему публічного адміністрування на основі кращих підходів, що пропонуються іноземними організаціями та проектами міжнародної технічної та фінансової допомоги.

3. Опрацювання підходів міжнародних організацій до впровадження принципу прозорості у публічному управлінні чітко нам показує кореляцію цього принципу з підходами доброго врядування та запобігання корупції, а також широкого його тлумачення як такого, що поєднує принципи підзвітності, прозорості та участі громадськості.

Наше бачення прямої конотації принципу прозорості із принципами і самою концепцією доброго врядування засновується не лише на фігуруванні принципу прозорості серед принципів доброго врядування. З нашої позиції різні складові цієї концепції становлять у взаємодії принцип прозорості. До різних її складових, як ми вже довели раніше, належать участь, відповідальність, підзвітність. З цих самих причин прямо не згадується серед принципів, але відповідає принципу прозорості засада взаємодії з громадськістю та впливу громадськості на публічне управління. Водночас ми простежуємо ширше значення принципу прозорості за інші принципи доброго врядування, такі як участь та підзвітність, оскільки вони прямо входять до визначення цього принципу.

Це ставить засаду прозорості на друге місце за значенням після верховенства права у системі здійснення публічного адміністрування, оскільки обидва ці принципи мають розгалужену систему елементів, що разом формують фундамент ефективного публічного управління. Якщо прозорість визначає підхід правильної побудови публічного управління, верховенство права через свою сфокусованість на захисті природних прав людини перед державним впливом має і негативну конотацію, щодо захисту деяких прав людини перед вимогами принципу прозорості.

Питання прозорості також переключається із колом принципів запобігання корупції. Серед принципів антикорупційної організації практики публічного управління іноземні автори називають прозорість, залучення а також підзвітність органів влади, що цілком корелюються із засадами прозорості. Антикорупційні джерела чітко визначають заходи посилення прозорості як сукупність ознак контролю, підзвітності та прозорості діяльності державного органу взагалі та виконання функцій та процесів, що у сукупності ведуть до зменшення ймовірності корупційних ризиків.

Зрештою обидва ці підходи: прозорість у сенсі концепції доброго врядування та протидії корупції впроваджуються Світовим банком шляхом непрямого впливу – через створення умов надання кредитів на підтримку та розвиток держав.

4. Первинним елементом положень про прозорість публічної влади є право на доступ до інформації, що становить суспільний інтерес. Це право сукупно засновується на таких засадах, як надання доступу до персональної інформації, що зберігається урядовими структурами на запит належної особи; загального принципу відкритості та прозорості у діяльності органів публічної влади; уважного і повного розгляду звернень осіб до урядових структур; захисту прав вільної преси у доступі до урядових джерел та інформаційних розслідуваннях; додаткових гарантій для антикорупційних розслідувань та обмеження цього права винятково із потреб національної безпеки та обороноздатності, специфічні особливості впровадження свободи доступу до публічної інформації були відображені у законодавстві: як наприклад, дозвіл особам отримувати власні дані, що зберігаються урядовими установами та приватними організаціями; оприлюднення повної інформації щодо стану здоров'я та довкілля тощо.

Питання доступу до публічної інформації як однієї із засад транспарентності публічної адміністрації активізує положення удосконалення практики діяльності національної правозахисної інституції. Так, на основі Канадійського досвіду пропонується удосконалення діяльності національного омбудсмена.

На наш погляд, в Уповноваженого Верховної Ради з прав людини, який відповідальний за контроль доступу до публічної інформації, не вистачає для чітких інструментів впровадження державної інформаційної політики прозорості. Ми пропонуємо серед функцій омбудсмена визначити таке завдання, для цього в український закон «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» внести корективи:

– до п.5 ч.1 ст. 13, виклавши її у такій редакції: «5) забезпечувати парламентський контроль за доступом до публічної інформації та захисту від неправомірного використання обмежень в доступі до інформації з причин захисту конфіденційної державної інформації. З цією метою Уповноважений має право на ознайомлення з документами, у тому числі тими, що містять інформацію з обмеженим доступом, та отримання їх копій в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, об'єднаннях громадян, на підприємствах, в установах, організаціях незалежно від форми власності, органах прокуратури, включаючи справи, які знаходяться в судах, оскаржувати рішення органів державної влади, місцевого самоврядування, інших юридичних осіб публічного права щодо неправомірного обмеження в доступі до публічної інформації»

– додати п.5-1 до ч.1 ст. 13 у такій редакції: «5-1) проводити кожні п'ять років національне дослідження ефективності реалізації права на звернення та доступ до публічної інформації та ініціювати за його результатами удосконалення державної політики та практики діяльності державної влади, органів місцевого самоврядування, юридичних осіб публічного права».

5. На рівні публічного управління можна вирізняти принаймні дві позиції класифікації зусиль щодо прозорості державної влади: уряди першого рівня фокусуються на питаннях доступу до важливої суспільно чи персонально інформації і докладають зусилля щодо того, щоб громадяни мали можливість отримати ці результати від органів влади. Уряди наступного рівня, забезпечуючи цей елемент прозорості, йдуть далі, додаючи до базового елементу доступу до інформації та ефективної відповіді на запит такий компонент – права на участь через загальну прозору діяльність державних органів. Ми визначаємо ці рівні прозорості публічної влади у світі як пасивну (або базову) прозорість та активну (належну) прозорість. Методологічно та систематично ми можемо припустити, що таких рівнів прозорості публічної адміністрації може бути більше ніж два і наступний рівень мав би називатись «проактивна (партисипативна) прозорість».

З нашої точки зору, впровадження транспарентності на рівні проактивному дає змогу запобігати корупції у владі, оскільки участь громадськості обезпечує владу від різноманітних корупціогенних факторів, що ховаються у закритості влади.

6. З розвитком інформаційних технологій з'являються нові можливості прозорого демократичного урядування, які поглиблюють базове розуміння проактивної транспарентності. Тому для широкого поширення в здійсненні влади в Україні на основі досвіду, зокрема Польщі та Нідерландів, пропонуються такі інструменти, як дискусійні платформи, спільні робочі групи із залученням активістів з числа населення, проведення фокус-груп при аналізі можливих рішень з того чи іншого питання публічної влади.

Список використаних джерел

1. Пилаєва В. М. Адміністративно-правові засади забезпечення транспарентності в діяльності органів виконавчої влади в Україні: дис... канд. юрид. наук: 12.00.07. Харківський нац. ун-т імені В. Н. Каразіна. Харків, 2017. 245 с.
2. Банісар Д. «Privacy International». Свобода информации в мире. 2006. URL: <http://www.privacyinternational.org/foi/survey> (дата звернення: 1.08.2019).
3. Григорян О. О. Світовий і вітчизняний досвід забезпечення прозорості та відкритості органів державної влади в реалізації публічної політики (інформаційний аспект). URL: <http://academy.gov.ua/ej/ej15/txts/12GOOPIA.pdf> (дата звернення: 3.08.2019).
4. Пилаєва В. М. Реалізація принципу транспарентності діяльності органів виконавчої влади: європейський досвід. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2014. № 6–1. Т. 3. С. 23–29.
5. Schaeffer M., Yilmaz S. Strengthening Local Government Budgeting and Accountability. Washington: The World Bank, 2008. 23 p.
6. Open Budgets. Transform Lives. The Open Budget Survey 2008. Washington: The Center on Budget and Policy Priorities, 2009. 60 p. URL: <https://www.internationalbudget.org/wp-content/uploads/2011/06/2008FinalFullReportEnglish1.pdf> (дата звернення: 4.08.2019).

7. Hussain K., Clarke A. Making Budgets More Transparent and Accessible at the Local Level. Why We Invested: International Budget Partnership. URL: <https://medium.com/positive-returns/making-budgets-more-transparent-and-accessible-at-the-local-level-65e9316d0e09> (дата звернення: 4.08.2019).
8. Масштабування Громадського бюджету в бік збільшення працює! URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/2593190-vseukrainskij-gromadskij-budzet-abo-cim-ukrainci-evropejciv-zdivuvali.html> (дата звернення: 3.08.2019).
9. Бюджет участі в містах України: регіональний розріз. URL: <https://www.prostir.ua/?news=byudzhet-uchasti-v-mistah-ukrajiny-rehionalnyj-rozriz> (дата звернення: 5.08.2019).

References

1. Pylayeva, V.M. (2017). *Administratyvno-pravovi zasady zabezpechennya transparentnosti v diyalnosti orhaniv vykonavchoyi vlady v Ukraini [Administrative-legal principles of transparency in the activity of the executive power bodies in Ukraine]: dys... k.yu.n. 12.00.07. Kharkivskyy natsionalnyy universytet imeni V.N. Karazina. Kharkiv [in Ukrainian].*
2. Banisar, D. (2006). «Privacy International». *Svoboda ynformatsyy v myre. – 2006 [Privacy International. Freedom of information in the world – 2006]*. Retrieved from <http://www.privacyinternational.org/foi/survey> [in Ukrainian].
3. Hryhoryan, O.O. *Svitovyy i vitchyznyany dosvid zabezpechennya prozorosti ta vidkrytosti orhaniv derzhavnoyi vlady v realizatsiyi publichnoyi polityky (informatsiynyy aspekt) [World and national experience of ensuring transparency and openness of public authorities in the implementation of public policy (information aspect)]*. Retrieved from <http://academy.gov.ua/ej/ej15/txts/12GOOPIA.pdf> [in Ukrainian].
4. Pylayeva, V.M. (2014). Realizatsiya pryntsyphu transparentnosti diyalnosti orhaniv vykonavchoyi vlady: yevropeyskyy dosvid [Implementation of the principle of transparency of the activity of executive authorities: the European experience]. *Naukovyy visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu – Scientific Bulletin of Kherson State University, 6 (3), 23–29 [in Ukrainian].*
5. Schaeffer, M., Yilmaz, S. (2008). *Strengthening Local Government Budgeting and Accountability*. Washington: The World Bank [in English].
6. *Open Budgets. Transform Lives (2009). The Open Budget Survey 2008. – Washington: The Center on Budget and Policy Priorities*. Retrieved from <https://www.internationalbudget.org/wp-content/uploads/2011/06/2008FinalFullReportEnglish1.pdf> [in English].
7. Hussain K., Clarke, A. *Making Budgets More Transparent and Accessible at the Local Level. Why We Invested: International Budget Partnership*. Retrieved from <https://medium.com/positive-returns/making-budgets-more-transparent-and-accessible-at-the-local-level-65e9316d0e09> [in English].
8. *Masshtabuvannya Hromads'koho byudzhetu v bik zbil'shennya pratsyuye! [Scaling Up the Public Budget Increasingly Works!]*. Retrieved from <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/2593190-vseukrainskij-gromadskij-budzet-abo-cim-ukrainci-evropejciv-zdivuvali.html> [in Ukrainian].
9. *Byudzhet uchasti v mistakh Ukrainy: rehionalnyy rozriz [Budget of participation in cities of Ukraine: regional section]*. Retrieved from <https://www.prostir.ua/?news=byudzhet-uchasti-v-mistah-ukrajiny-rehionalnyj-rozriz> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 18.08.2019.